

Magyar földrajzi felfedezők teljesítményei a hungarológia nézőpontjából

KUBASSEK JÁNOS

A hungarológia jelen gondjainak megoldásához és jövőbeni feladatainak meghatározásához számos tudományág – nyelvészet, irodalom, történelem, néprajz, művészettörténet, tudomány- és technikatörténet, műemlék- és természetvédelem – adhat értékes szellemi muníciót annak érdekében, hogy a reális magyarságismeret a lehető legteljesebb mértékben és a legszélesebb körökben érvényesülve juttathassa el eredményeinket a világ különböző tájain, egyetemeken, főiskolai tanszékeken, kutatóhelyeken működő hungarológusok, lektorok révén.

Nagyon fontos szempont alaposan ismerni azt a befogadó közeget – annak történetét, életfelfogását és normarendszerét – melynek keretei között legsikeresebben, leghatékonyabban érvényesíthetők kulturális, tudományos érdekeink, bemutathatók nemzeti értékeink. A fogadókészség mindenütt kialakítható, ha sikerül meglelni azokat a közös pontokat, melyek az adott ország és hazánk közös eredményeit összekapcsolhatja.

Sajátos szellemi hídépítésre nyíthat lehetőség, melynek pillérei annál erősebbek lehetnek, minél több oldalról vannak alátámasztva. A tárgyi felkészültség, a befogadó ország sajátosságainak részletes ismerete mellett nagy tere nyíthat e szakterületen az egyéni kezdeményezésnek, ötletgazdag fogékonyságnak, mely rengeteg továbbgondolásra és cselekvésre készítő ösztönzést nyerhet aktuális eseményektől, kiállításoktól, rendezvényektől, filmektől egyaránt.

A hungarológia nézőpontjából külön figyelmet érdemel egy eddig hazánkban meglehetősen mostohán kezelt, szinte teljesen elfeledett szakterület, a geográfia, melynek tudománytörténeti vonatkozású eredményei, a földrajzi felfedező utazások teljesítményei máig tartó megbecsülést váltottak ki jeles kutatóink, világjáró tudósaink és személyükön keresztül Magyarországot iránt.

A felfedező utazások történetét számos külföldi egyetemen oktatják, mint önálló, vagy a történelemhez, illetve a földrajzhoz kapcsolódó művelődéstörténeti tantárgyat. Nagy hírű intézmények, múzeumok kiállítá-

sai, csodálatosan illusztrált könyvek, albumok, látványos videofilmek vizsik át a köztudatba a felfedező utazások eredményeit.

Érthető, hogy az elmúlt évtizedek viszonylagos bezártsága hazánkban sokáig háttérbe szorította az öt világrészre kiterjedő kitekintést megkövetelő földrajzi felfedezések történetének kutatását, ellentétben azon szerencsésebb nyugat-európai országokkal, ahol e tevékenységnek hosszú évtizedek óta jól működő intézményes keretei voltak. (Washington, National Geographic Society; London, Brit Királyi Földrajzi Társaság; Cambridge, Scott Sarkvidék Kutató Intézet; Bern, Alpok Múzeuma, s a különböző tengerészeti múzeumok Portugáliában, Spanyolországban, Hollandiában és Angliában.) Az adminisztratív utazási korlátozások sem kedveztek e diszciplína elterjedésének.

Mielőtt a geográfia nézőpontjából néhány mozaikdarabkával megkísérelnénk hozzájárulni a hungarológia további fejlődéséhez, érdemes feleleveníteni azokat a vonzó példákat, melyek a legfejlettebb országokban hatásosan bizonyították, milyen eredményes presztízsnövelő tényező a földrajzi felfedező utazások legismertebb személyiségeinek a kultusza.

Kitekintés a nemzetközi horizontra

Közismert tény, hogy a nagy földrajzi felfedezések időszaka, a XV–XVI. század, az emberiség történelmének egyik legfontosabb egyetemes korszakhatárát jelenti. Hatása és következményei alapvetően megváltoztatták nemcsak a világról alkotott további ismereteinket, hanem a történelem menetének további alakulását.

Az Amerika felfedezőjeként harsányan és hosszasan ünnepelt Kolumbusz Kristófot egyaránt magáénak vallja Spanyolország és Olaszország. A Kolumbusz-kultusz világrészeket átívelő hatása a Kolumbusz-év rendezvényei, eseményei, fesztiváljai és kiállításai meggyőzően bizonyították, hogy milyen jelentős tudatformáló, sőt üzleti érdekeket érintő, gazdaságilag gyümölcsöztethető feladattá válhat e felfedező utazás propagálása.

Közép-Amerikában, Puerto Ricóban, Kubában, Costa Ricában és a Bahamákon az őslakók és a későbbi jövevények leszármazottai egyaránt büszkéek Kolumbuszra. Dél-Amerikában tucatnyi Kolumbusz emlékművet, szobrot állítottak, melyek túléltek a földrész őslakóinak sok gyötrelmet okozó gyarmatosítás időszakát. Megjegyzendő, hogy a lehetőséget idejekorán felismerő Genova és Barcelona az amszterdami Van Gogh-kultuszhoz és a salzburgi Mozart-kultuszhoz, valamint az antwerpeni

Rubens-kultuszhoz hasonlítható módon kamatoztatta „image” formálásában Kolumbusz nevét.

Hasonló a helyzet Magellánnal, akit Portugáliában nemzeti hősként tisztelnek. S bár utazása során a helybéliekkel vívott harcban a Fülöp-szigeteken, Mactan szigetén életét vesztette, mégis őt tekintik a portugál és az európai megújulás egyik világtörténelmi jelentőségű személyiségének.

A Föld első körülhajózásának eseményeit megörökítő krónikás, Pigafetta ugyancsak szobrot kapott Cebu szigetén, mert a filippínók mai nemzetadatában, a történelmi felfogásban Magellán érkezését nemcsak a gyarmati hódítás megjelenéseként értelmezik, hanem a civilizációt és fejlődést eredményező kereszténység megérkezésének is tekintik. Cebu szigetén nagy látogatottságnak örvendő zarándokhely az a kápolna, melyet Magellán hajdani partraszállásának helyszínén emeltek. A kápolna freskóit az útikönyvek színes illusztrációkon mutatják be. A város mai filippínó lakói nagyon büszkéek arra, hogy Magellán éppen ezen a helyen kezdte meg a keresztény hit terjesztését.

A Fülöp-szigetek Délkelet-Ázsia egyetlen keresztény többségű országa, ahol más hangsúlyokkal ugyan, de szintén máig eleven a Magellán-kultusz. Mactanon, a Magellán emlékmű szomszédságában áll az európai hódítókkal fegyveresen szembeszálló őslakó, Lapu Lapu szobra. A két műalkotás békésen megfér egymás mellett, ami talán az elmúlt évszázadok békítő távlatával is magyarázható.

Lisszabonban a monumentális Magellán-emlékmű jellegzetes városkép-meghatározó tájékozódási pont, melyet minden portugál úgy ismer, mint ahogy a magyarok számon tartják a Millenniumi emlékművet, vagy éppen a Gellért-hegyen magasodó szoboralakot.

Bonyolultabb a helyzet Vasco de Gamával, aki Afrika első körülhajózásával írta be nevét a nagy földrajzi felfedezések történetébe. Ő volt az első európai, aki tengeri úton érte el az indiai Kalikut városát 1498-ban, s ezt követően vetették meg lábukat az indiai Malabár-parton az első európai gyarmatosítók.

Szülőföldjén hősnak tekintik, de az indiai Goában nagyon ellentmondásosan ítélik meg szerepét. A portugálok hajdani indiai gyarmatán, Goában, 1998-ban az ötszáz éves évfordulós megemlékezések előtt számos hindu nacionalista – a napi aktuálpolitika vélt érdekeitől elvakítva – külön demonstrációt szervezett, melynek plakátjai Vasco de Gamát – igen visszataszító formában – az elnyomás jelképeként ábrázolták.

A nagy tengeri hatalmak, így például Nagy-Britannia valóságos kultuszt teremtett a földrajzi felfedező utazók tevékenységének. David Livingstone nyugvóhelye London legelőkelőbb történelmi panteonjában, a Westminster Abbey székesegyházának kriptájában van, a brit birodalom legnagyobb méltóságai, William Pitt, Charles James Fox, Charles Darwin, Isaac Newton társaságában. Az Afrikában 1873-ban elhunyt felfedező utazó holttestét szolgálai bebalzsamozták és viszontagságos utakon Bagamoyóba vitték, ahonnan hajóval szállították Angliába. Livingstone misszionáriusi munkája révén már életében hőssé vált a britek szemében. Érdekes tény, hogy Zambiában ugyancsak elismeréssel mutatják be munkásságát a róla elnevezett település régi múzeumában. Orvosi táskája, gyógyító eszközei, ruházata, felszerelési tárgyai nagy becsben állnak a helybeliek szemében, mert tudják jól, hogy Livingstone igazi emberbarát volt. Talán ő az egyetlen kivétel az európai gyarmatosítók sorában, akinek nimbuszát nem tépték szét a gyarmatosítástól való felszabadulás utáni heves indulatok.

Londonban, a Brit Királyi Földrajzi Társaság patinás székházában 1989-ben egy kiállításon a gyönyörűen faragott régi tárlóban megdöbbenő ócskaságok tűntek a szemembe. Egy hajdan kék színű, de megfakult, foszladozó sildes sapka, és egy szakadozott, kopott bőrcipő heverték egymás mellett. Mindkét tárgy olyan elnyűtt, olyan ócska volt, hogy egy jobb érzésű hajléktalan guberáló is fitymálva lökte volna félre.

Az angolok azonban féltő szeretettel őrizték e két tárgyat, s a második világháború alatt, amikor Londont német bombatámadások érték és félszázezer lakóház dőlt romba, fontos feladatuknak tartották, hogy megmentsek a sapkát és a cipőt, mely szemükben páratlanul becses ritkaság. A múzeológiai relikviák egyedisége abban rejlik, hogy a sildes sapkát David Livingstone viselte, az elnyűtt cipőt pedig az ő megkeresésére Afrikába küldött újságíró, Henry Morton Stanley, amikor a Tanganyika-tó keleti partján, Udzsidsziben találkoztak. E két becses kuriózum és az akkor szervezett jubileumi kiállítás emberek ezreit vonzotta a Királyi Földrajzi Társaság ódon épületébe. Kisgyermekek és rogyadozó lábú öreg agastyánok tömegével jöttek megtekinteni a kiállítást.

Hasonló megbecsülésben van része a tragikus sorsú tengerészkapitánynak, a Csendes-óceán szigetvilága bátor feltárójának, James Cooknak.

Cook kapitány romantikus személyisége a regényírók figyelmét éppúgy megragadta, mint a szobrászművészekét. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a világ egyik legolvasottabb könyve szintén kötődik a tengeri utazások, a váratlan élethelyzetben való megmaradás, a természethez

történő alkalmazkodás, a veszélyek és megpróbáltatások túlélésének témaköréhez. Daniel Defoe *Robinson Crusoe* című könyve a Biblia után a legtöbb nyelvre lefordított irodalmi alkotás. A mitikus hősköltés nem írói képzelet szüleménye. A szerző a témát tengerjáró utazók, hajótöröttek elbeszéléseiből merítette, s a regény főhőse Alexander Selkirk valóságos személy, Juan Fernandez-szigete pedig valóságos helyszín a Csendes-óceánban. Ma közigazgatásilag Chiléhez tartozik, s lakói megélhetésüket, az idegenforgalmat, a turisták látogatásait Defoe könyvének köszönhetik.

Londonban a Temze egyik dokkjában áll a sarkkutató Scott kapitány hajója, az Antarktiszt 1901–1904 között megjárta *Discovery*, melynek tragikus sorsú tengerészei kudarcuk ellenére a hősiesség helytállás és a kitartás példáiaként élnek a britek szemében. Az Amerikai Egyesült Államokban a sarkkutató hőseiként bálványozzák Richard E. Byrd és Lincoln Ellsworth nevét. Bélyegek, műalkotások, szobrok, filmek vésték be bámulatra méltó teljesítményeiket az amerikaiak millióinak tudatába.

Franciaország és Kanada egyaránt büszkék jeles felfedező utazóikra. Jacques Cartier és Samuel Champlain szobrai emlékeztetnek a Kanada ősvadonjait feltáró bátor pionírok elszántságára. A párizsi városházán látható Victor Jacquemont, a jeles francia természettudós szobra. Jacquemont az indiai szubkontinens botanikai és zoológiai feltárásában szerzett hervadhatatlan érdemeket. A Himalájában található Kanamban felkereste Kőrösi Csoma Sándort. Leveleiben, naplójában részletesen beszámolt találkozásairól. Érdekes és elgondolkodtató, hogy hazájában nagyobb megbecsülést tanúsítottak iránta, mint kortársa, Kőrösi Csoma Sándor iránt a saját szülőföldjén. A Bombayban elhunyt Jacquemont holttestének hazaszállítására 1832-ben a francia kormány külön hadihajót küldött Indiába. Németországban különösen nagy becsben őrzik a Dél-Amerika természettudományi kutatásában múlhatatlan érdemeket szerzett Alexander von Humboldt emlékét. A berlini egyetem és egy rangos tudományos alapítvány viseli a nevét.

Oroszországban a Belső-Ázsiát kutató Przsevalszkij, a pápuák hétköznapijait plasztikusan leíró Mikluho Maklaj, valamint Csihacsev, Kozlov, Musketov, Pevcov, Bellingshausen, Lazarev neve vált a felfedező utazások szinonimájává. Ausztráliában Ludwing Leichhardt, Charles Sturt, Augustus Gregory, Robert O' Hara Burke, a földrész feltárói jelentik a tudományos megismerés úttörőit.

Olaszországban az Ázsia utazó Marco Polo nevét emlegetik nagy áhítattal, s számos iskola viseli a nevét Itáliában. Az olasz Amerigo Ves-

pucci és Giovanni Verrazzano Amerika felfedezésében szerzett érdemeit világszerte számon tartják. Hollandiában Willem Barents neve mondja a legtöbbet a földrajzi felfedezések iránt érdeklődőknek.

Spanyolországban az emberek naponta láthatják a legsűrűbben használt fizetőeszközökön, a bankjegyeken Hernando Cortez és Francisco Pizarro képmását. A két konkvisztádor Dél-Amerika, Mexikó és Peru leigázásában jeleskedett. S bár földrajzi felfedezéseik jelentősége vitathatatlan, mégsem feledhető, hogy az őslakó indiánok vére tapad a kezükhöz. Elképzelhető, mit érezhet egy perui a madridi repülőtéren, amikor souljait pezetára váltja és megpillantja annak az embernek a képét, aki hazáját leigázta, népét irtotta. A mexikóiak is elgondolkodhatnak hasonló műveletekkor. Mégis büszkék rájuk a spanyolok, s a bonyodalmat is vállalják, de nem hajlandóak megtagadni őket. (A portugál fém escudón is láthatjuk Magellán arcképét!) Megjegyzendőnek tartom, hogy Peruban a nemzeti öntudatra ébredés, a szabaddá válás hangulatában sem távolították el Pizarro bronz szobrát Lima egyik forgalmas teréről, bár az ország lakosságának több, mint 80%-a ma is ajmara és kecsua indián, illetve mesztic származású. A tekintélyes történelmi távlat segít az indulatok legyőzésében, s a mai történelemfelfogás már inkább a kapcsolatok kezdeteire, a külvilág felé történő ablaknyitásra helyezi a hangsúlyt.

Nemcsak a nagyhatalmak, hanem a kis országok is nagyra becsülik azon fiaikat, akik a földrajzi felfedezések korántsem veszélytelen mezején gyarapították tudományos ismereteinket. A kicsiny Norvégia világhírű polgáraiként élnek a köztudatban a földrajzi felfedezők.

Roald Amundsennek, a bátorlelkű sarkkutatónak szobra áll Hammerfestben, ahonnan elindult utolsó, végzetes útjára. Amundsen a Spitzbergánál léghajóbalesetet szenvedett olasz kollégája, Umberto Nobile segítségére sietett, de repülőgépe nyomtalanul eltűnt, s az ő sorsáról máig sem tudunk semmi biztosat. Az önfeláldozó gesztus mellett nem feledhető, hogy a norvégok Amundsent illetően nem estek a bálványimádás csapdájába. Stig Andersen és Kenny Sanders megrendítő filmje, *A megfagyott szív* kendőzetlenül mutatja be Amundsen legkevésbé sem rokonszenves, önző, egoista, céljai érdekében másokat gátlástalanul eltipró jellemvonásait. Az igen kritikus hangvételű filmalkotás mégsem jelent trónfosztást, vagy pálcátörést Amundsen felett. Inkább keserűen mutatja be, milyen drága, olykor jellemroncsoló ára van a kiemelkedő sikereknek....

Fridthof Nansen nevét ugyancsak sarkvidéki utazása tette világhírűvé. Nem véletlen, hogy Roland Huntford – Shackleton életrajzírója – Nan-

sent *A felfedező, mint hős* című biográfiájában méltatja olyan tárgyilagos alapossággal és részletességgel, mely igazán példaértékű.

A természeti elemek vadul tomboló viharait megismerő Nansen későbbi életét arra áldozta, hogy enyhítse a hazájukból menekülésre kényszerülő hontalanok sorsát. Hovatartozásuk legalizálására a Vöröskereszt javaslatára kiállított Nansen-útleveleket világszerte elfogadták a hatóságok.

Az Oslo közelében található Bygdoy szigetén valóságos zarándokhely alakult ki. A múzeumsziget a hajdani marcona tengeri vándorok, a vikingek hajói mellett kiállították a jégvilág kutatására elindult Framot, Amundsen hajóját, és e szigeten külön múzeumot építettek a leghíresebb norvég, Thor Heyerdhal balsafa tutaját, a Kon Tikit, mellyel a perui Callaóból kiindulva, az óceánok áramlásait kihasználva kereste fel Polinézia szigetvilágát.

Svédországban széles körben elterjedt kultusza van Sven Hedinnek, a híres Ázsia-kutatónak, aki közvetlen személyes kapcsolatokat ápolt a magyar geográfia kiválóságaival, Vámbéry Árminnal, Lóczy Lajossal, Cholnoky Jenővel, Almásy Györggyel, Déchy Mórral, akik valamennyien jelentős eredményeket értek el az Ázsia-kutatásban. A stockholmi Néprajzi Múzeum egyik legnépszerűbb kiállítása eleveníti fel a kalandos életű svéd világjáró pályafutását.

Finnországban Mannerheim tábornokot nemcsak államférfiként és az országot védő katonaként tisztelik, hanem Kínában megtett utazásainak emlékeit is kegyelettel őrzik. Helsinkiben számos kiállításon mutatták be azokat a relikviákat, melyek Mannerheim cári tisztként a Kínai Birodalomban megtett kalandos utazásaira emlékeztettek. Mannerheim nem volt a szó szoros értelmében vett tudós, de megfigyelései a tudományt is gyarapították néprajzi, földrajzi adalékokkal.

Ausztria 1988-ban adott emlékezetes leckét a világutazók méltó ünnepléséből. A burgenlandi Halbtornban reprezentatív kiállítás villantotta fel az ismert és elfeledett osztrák Afrika-kutatók személyét. Oscar Baumann, Philipp Paulitschke, Joseph Ohrwalder, Wilhelm von Tegethoff, Ludwig Purtscheller, Richard Buchta, Ignaz Knoblecher, Ernst Marno képei mellett a látogatók megtekinthették Teleki Sámuel és osztrák kísérője, Ludwig von Höhnel portréját is. Az *Abenteuer Ostafrika* című kiállítás követésre méltó példát adott, s külön elgondolkodtató, hogy Teleki Sámuel osztrákok általi megbecsülését jelzi, hogy az ő portréja került a kiállítás színvonalas prospektusának és tartalmas katalógusának címlapjára. Az osztrák szövetségi és a burgenlandi tartományi kormányzat, va-

lamint a magáncégek kultúra iránti fogékonyságát és áldozatkészségét bizonyítja, hogy a hat hónapra felállított időszakos kiállítás elkészítésére és fenntartására hárommillió osztrák schillinget teremtettek elő.

Edmund Hillary, az új-zélandi méhész a Föld legmagasabb hegycsúcsa, a 8848 méter magas Mount Everest első megmászásával olyan világhírt és tekintélyt szerzett hazájának, hogy Új-Zéland magas diplomáciai méltóságra, nagyköveti rangra emelte, s hosszú időn át ő képviselte hazáját az indiai szubkontinensen. Útitársa, Tenzing Norgay az írástudatlan serpa Nepál méltán ünnepelt nemzeti hőse lett.

Ázsiában számos egyéb példát találhatunk a földrajzi felfedező utazók elismerésére. Az arab világban Ibn Battuta, Kínában a zarándok Fahsien és Hüen-tsang nevét tisztelik, mint tudós világotutazókat. Dardzsilingben, a Himalája Hegymászó Intézetben megdöbbentő kiállításon idézik fel az örök hó és jégborította hegyóriások első feltáróinak emlékét. A hatásosan berendezett tárlók hősi küzdelmeket örökítenek meg, nagyszerű példákat adva a látogatóknak. Az emberi teljesítmény előtti csodálat tükröződik azon a tablón, ahol Navang Ghombut, az egyszerű indiai család gyermekét így mutatják be: „Királyok, hercegek, grófok, miniszterelnökök és miniszterek sokan vannak. De olyan ember, aki két ízben lépett volna a Csomolungma tetejére, olyan csak egyetlen egy van, Navang Ghombu.”

Egy-egy évforduló, nagy hatású film igen alkalmas arra, hogy az egymástól távoli országokat és népeket egy-egy utazó teljesítményei kapcsán köthessen össze. Az erős akaratú, nehézségeket nem ismerő, kockázatoktól vissza nem riadó, akár az önpusztításig öntörvényű emberek nem mindig rokonszenvesek, még akkor sem, ha teljesítményeik előtt tisztelettel hajolunk meg. Életművük feltárása, elemzése a mai kor, sőt a jövő generációinak szemléletformálásához is hatékonyan hozzájárulhat, ezért kimeríthetetlen szellemi kincsesbányái lehetnek az oktató-nevelő munkának. E felismerés számos érdekes és hasznosítható példájával találkoztam világszerte. A tanulságok számunkra is okulásul szolgálhatnak.

A Magyar Földrajzi Társaság, a geográfia első hazai tudományos szervezete

A hazai teljesítmények értékelésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy 1872-ben Magyarországon is létrejött az első tudományos szervezet, a Magyar Földrajzi Társaság, mely összefogta, orientálta és irányította a földrajzi kutatásokat és erkölcsileg támogatta a földrajzi célkitűzéseket megfogalmazó, távoli világrészekbe irányuló expedíciókat.

A Magyar Földrajzi Társaság létrehozásában alapvető érdemei vannak Hunfalvy Jánosnak, aki a hazai föld kutatásában szerzett nagy tekintélyt adathalmazokban bővelkedő országleírásaival. Hunfalvy emelte a geográfiai akadémiái tudománnyá, s az ő nevéhez fűződik az első egyetemi földrajzi tanszék megalapítása, mely révén a tudomány fejlődésében a nemzetközi összehasonlításban is alapvető előrelépés történt. Megindult a *Földrajzi Közlemények* című szakfolyóirat, mely rangos publikációs fórumot biztosított a felfedező utazások eredményeinek közreadásához. A Földrajzi Közlemények hírt adott minden jelentősebb külföldi és hazai utazásról, az expedíciók sikereiről és kudarcairól egyaránt.

Nem véletlen, hogy a Magyar Földrajzi Társaság életrehívói és első vezetői közül többen, így Xantus János, Vámbéry Ármin, majd Lóczy Lajos, Déchy Mór, Cholnoky Jenő, Prinz Gyula maguk is olyan expedíciós vállalkozások résztvevői voltak, melyeket a határokon túl is számon tartottak szakmai körökben. Az alapítók nagyon jól tudták, milyen erőforrásokat mozgósítanak külhonban a földrajzi felfedező utak sikeréért, s az állami költségvetésből való részesedés lehetősége világszerte milyen tudományos teljesítmények révén térül meg, illetve kamatozik. Magyarországon e tekintetben mindig igen mostoha volt a helyzet. Az állam nagyon csekély, mondhatni csupán jelképes részt vállalt a tudományos expedíciók finanszírozásában, míg eredményeiket büszkén emlegették, s azokra nagy előszeretettel hivatkoztak különböző nyilvános rendezvényeken és a sajtóban.

Egyetlen kivétel volt Xantus János 1868–1870-es távol-keleti expedíciója, melyhez az akkori kultuszminiszter, Eötvös József – felismerve a vállalkozásban rejlő óriási lehetőségeket és Xantus János személyiségének a rendkívüliségét – komoly pénzeszközöket biztosított. A Xantus által gyűjtött és hazajuttatott értékes anyag vetette meg a tudományos alapokon nyugvó hazai természettudományi és néprajzi muzeológia alapjait. A hazai kezdeményezésű földrajzi expedíciók többsége egy-egy vagyonos arisztokrata pénzügyi erőforrásain alapult, illetve olyan elszánt tudósok személyes áldozatvállalására épült, melyekhez az állam csak szimbolikusan járult hozzá.

E kor tanulságait azért is érdemes feleleveníteni, mert csak a társadalmi közeg ismeretében, az erőforrások arányában lehet helyesen megítélni azt a folyamatot, mely külföldön, illetve Magyarországon zajlott. E korszak földrajzi felfedező utazásainak tárgykörében már számos értékes résztanulmány született, de egy átfogó igényű oknyomozó munka elvégzése még a jövőben megoldandó feladatok közé tartozik.

Az enciklopédikus tudású geográfus, Hunfalvy János életművének értékelő elemzését, máig ható tanulságainak összegzését Szabó József debreceni földrajzprofesszor végezte el több tanulmányban, illetve egy kitűnő életrajzi kismonográfiában.

A magyarság hozzájárulása a földrajzi felfedezésekhez

A Kárpátok koszorújában található Magyarország földrajzi helyzete, a világtengerektől való távolsága nem tette lehetővé, hogy hazánk fiai oly mértékben bekapcsolódhassanak a földrajzi felfedező utazásokba, mint a nagy hajós népek fiai. Történelmi múltunk – a török megszállás, majd a Habsburg-uralom – ugyancsak nehezítette ezirányú tevékenységünk kibontakoztatását. Mindezen földrajzi és történelmi körülményeket figyelembe véve, jelentős teljesítményekkel járultak hozzá nemzetünk fiai a Föld tudományos megismeréséhez.

A domonkos rendi Julianus barát őshazakutatás motiválta első, 1235-ös utazása nemcsak magyar nézőpontból minősíthető fontosnak, hanem Európa szempontjából is jelentős. A vatikáni levéltárból előkerült jelentés tanúsága szerint Julianus adott elsőként hírt az Európát fenyegető tatár támadás veszedelméről. Magna Hungária megismertetője így lehetett az a hírvivő, aki figyelmeztetett a tatárok pusztító előnyomulásának lehetséges következményeire. Bendefy-Benda László érdeme, hogy feltárta Julianus utazásának dokumentumait, s könyvének honoráriumát önzetlenül felajánlotta Julianus szobrának elkészítéséhez. Antal Károly nagyszerű műalkotása a budai várban magasodva hirdeti első földrajzi utazónk legendás alakját. Baja városában Medgyessy Ferenc szobra, a földgömbön álló világjáró szabólegény, Jelky András alakja emlékeztet arra, hogy a legnehezebb feltételek közepette is voltak olyan hazánkfiak, akik eljutottak a Föld legtávolabbi zugaiba.

Jelky úti élményei révén ablakot nyitott a világra, s felkeltette a kíváncsiságot egzotikus trópusi országok iránt. A XVIII. században Benyovszky Móric – négy világrész utazója szerzett világhírnevet emlékirataival. A lengyel szabadságharcban való részvétele miatt kamcsatkai száműzetésbe kényszerült Benyovszky kalandos szökésével, a Csendes-óceánon tett barangolásaival hívta fel magára a figyelmet. Eljutott Japán partjaihoz, az első magyarként lépett partra Formosa – a mai Taiwan – szigetén, majd Afrikába és Amerikába hajózott. Halálának 100. évfordulója adott alkalmat arra, hogy 1986-ban Érden, a Magyar Földrajzi Múzeumban megemlékezzünk Szlovákiát, Lengyelországot, Oroszországot, Franciaországot, az Amerikai Egyesült Államokat és Madagasz-

kárt egyaránt érintő tevékenységéről. Eddig ismeretlen levéltári források tükrében rajzolhattuk meg a hiteles Benyovszky-képet.

A XIX. század jeles Ázsia-kutatói

Eurázsia megismerésében maradandó eredményeket adtak a világnak hazánk kutatói. A legismertebb közülük Kőrösi Csoma Sándor, aki a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban folytatott tanulmányai után a református egyház ösztöndíjával kerülhetett Göttingenbe, ahol a kor legkiválóbb német tudósai, Eichorn, Blumenbach és Heeren irányították figyelmét a távoli Ázsia felé.

A magyarok őshazáját Dzsungáriában feltételező Kőrösi Csoma Sándor Göttingenben már tudatosan készült nagy útjára. A székelyföldi Háromszék legelmaradottabb zugában született tudós utazásával és tudományos teljesítményeivel méltán szerzett világhírnevet. Az első tibeti–angol szótár és nyelvtan megalkotása, és a tibetológia, mint tudomány életre hívása mellett ő volt az első európai tudós, aki a helyszínen, saját tapasztalatok révén tanulmányozta a Föld egyik legelterjedtebb világvallását, a buddhizmust. Zanglában és Phouktálban, a távoli himalájai kolostorokban végzett önfeláldozó munkája meggyőző bizonyosság volt a világ számára, hogy a magyar tudós műveivel világrészeket és kultúrákat köthet össze.

Kalkuttában, a Bengáli Ázsiai Társaság székházában 1999-ben, születésének 215. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezéseken az indiaiak úgy emlegették őt, mint Magyarország első szellemi-spirituális nagykövetét, aki nem azért ment Indiába, hogy elvegyen és elvigyen valamit, hanem azért, hogy adjon, hogy gyarapítsa India értékeit. Csoma munkássága arra is nagyszerű bizonyosság, hogy a leghátrányosabb helyzetből a legmostohább körülmények között is lehet maradandó értékeket létrehozni.

Két ízben volt módom végigjárni Kőrösi Csoma Sándor munkásságának helyszíneit a Nyugati-Himalája legkietlenebb tartományában, Ladakban és Zanszkárban. A földrajzi környezet megismerése döbrentett rá, mi a magyarázata annak, hogy éppen Kőrösi Csoma Sándorra rótt a sors a tibetisztika tudományának megalapozását. A nehézségekhez gyermekkorában hozzáedződött tudós néma állhatatossággal tűrte el a legkietlenebb természeti feltételeket, a hat hónapos tél zordságát, a szélviharok borzalmaival és az egyhangú táplálkozás, a jakvajjal és birkafejjel kevert árpacea, a tszampa fogyasztásának gyötrelmeit.

A 3904 méter magas Phouktal kolostora festői mivolta ellenére igen mostoha életfeltételeket kínált a tudósnak. A fantasztikus látványt nyújtó sziklafalakon magasodó kolostoregyüttes Zanglához és Kanamhoz hasonlóan a tudomány már-már legendás indiai szentélyei közé tartoznak.

Kőrösi Csoma Sándor munkássága eleven összekötő kapocs Magyarország, Erdély, Németország és India között, de számos más országban is – így Egyiptomban, Cipruson, Szíriában, Irakban, Iránban, Afganisztánban, Üzbegisztánban, Pakisztánban – számon tartják munkásságát. Vietnámban szentély, Japánban a Taisho Egyetemen szobor emlékeztet életútjára.

Áttekintő térkép Kőrösi Csoma Sándor teljes útvonaláról (1819–1842)

Az Ázsia-kutatás másik hasonló karizmatikus egyénisége Stein Aurél, akinek komplex régészeti, földrajzi, művészettörténeti expedíciói új fejezetet nyitottak az orientalisztika történetében. A Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain útnak induló Stein Aurél több, mint fél évszázados Ázsia-kutató tevékenysége olyan eredményeket hozott – különösen Belső-Ázsia vonatkozásában – melyek a mai napig megbízható alapul szolgálnak. Stein Aurél Duka Tivadar – Kőrösi Csoma Sándor első életrajzírója – buzdítására indult el 1887-ben Indiába. A lahorei Pandzsáb Egyetemen a

szanszkrit nyelv és irodalom tanáraként működött, majd az Oriental College igazgatója lett.

Első jelentős útján, 1888 és 1896 között helybéli barátjával, Govind Kaullal Kasmír régészeti emlékeit, történelmi, földrajzi, néprajzi viszonyait tanulmányozta. A fehér hunok és rokontörzsek indiai szereplése címmel tartotta meg székfoglalóját Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián.

Ajánlói nemzetközileg jegyzett kiváló tudósok, Goldziher Ignác és Vámbéry Ármin voltak. Stein életművében az Ázsia-kutatások szemszögéből különösen az indiai és kínai kultúra kölcsönhatásának eredményei, valamint Perzsia és Afganisztán feltárásában szerzett érdemei jelentenek fontos adalékokat. A Kína belsejében, a Takla-Makánban megtett expedíciók olyan értékes megfigyeléseket és gyűjtéseket eredményeztek, melyek ma is kiindulópontot nyújtanak a Kelet kutatói számára. Stein Aurél barátja és kollégája, Lóczy Lajos híradása nyomán Tun Huang környékén feltárta az Ezer Buddha Csarnokai barlangszentélyeit. Mintegy háromezer kínai nyelvű tekercset és négyszáz darab buddhista selyemfestményt szerzett meg, melyek ma Delhiben, az Indiai Nemzeti Múzeumban, és Londonban, a British Museumban tanulmányozhatók.

A kínaiak részéről később több elmarasztalás érte Stein Aurélt ezért a cselekedetéért, de ha figyelembe vesszük, hogy a kulturális forradalom idején, Mao Ce-tung tanításainak szellemét követve milyen sok műemlék és múzeumi műkincs vált az esztelenül tobzódó vörösgárdisták pusztításainak martalékául, akkor – minden körülményt figyelembe véve – aligha lehet Stein Aurél jövőt szolgáló lépését, az egyetemes tudomány érdekében végzett munkáját egyoldalúan megítélni. A mai Kínai Népköztársaság tudósai ugyanis a londoni British Museumban és az Indiai Nemzeti Múzeumban található műkincseket szabadon tanulmányozhatják, míg a kulturális forradalom alatt elpusztított műkincsek örökre elvesztek az emberiség számára.

Stein Aurél sikeresen azonosította az ókori selyemút néhány szakaszát, s rábukkant a Khotant és Ladakot összekötő hajdani karavánút nyomaira. Régészeti, őstörténeti kutatásai során mindig figyelembe vette a természeti környezetet és annak változásait, nem véletlen, hogy hatalmas művei egymás után jelennek meg reprint kiadásban Nagy-Britanniában és Indiában.

Lóczy Lajost a Széchenyi Béla vezette Kelet-Ázsia expedíció tagját a Transz-Himalája felfedezőjeként tartják számon a földtudományok berkeiben. A kiváló geológus és földrajztudós a Szikkimi-Himalájában a

4423 méter magas Dselep-hágón megállapította, hogy a hajdani földkéregmozgások az idősebb közetrétegeket, a fillitet és a gneiszt kilométeres hosszúságban rátolták a fiatalabb, üledékes kőzetekre. A fiatalabb korú rétegek ugyanis alul helyezkedtek el, felettük pedig a jóval idősebb rétegek tűntek szembe.

A földtani jelenség helyes értelmezése azért érdekes, mert ezeket a kőzeteket a dardzsilingi kerület angol geológusa, Malet már 1875-ben leírta, de nem ismerte fel a rétegrátolódást és a fordított rétegsorrendet.

Az űrfotók és légi fényképek kora előtti időszakban Lóczy zseniális feltételezése a Himalájától északra húzódó hegységrendszer, a Transzhimalája kimutatása alapvetően megváltoztatta Ázsia földrajzi viszonyairól alkotott képünket. Lóczy felfedezéseiről a legnagyobb megbecsülés hangján emlékeztek meg kollégái, köztük Ferdinand von Richthofen, s megkapta a Brit Királyi Földrajzi Társaság felfedezőknak adományozott aranyérmét, melyet a tudós társaság alelnöke, India volt alkirálya, George Nathaniel Curzon személyesen nyújtott át.

A múlt század magyar Ázsia-utazói közül a legrejtelmesebb, legkalandosabb sorsú egyéniség minden bizonnyal Vámbéry Ármin volt. A „sánta dervisprofesszor”-ként emlegetett turkológus, nyelvész és Ázsia-kutató alacsony sorból származott és sokszorosan hátrányos helyzetben, szegénységtől, betegségtől sújtva kezdte meg életpályáját.

Eötvös József támogatásával került kapcsolatba a Kelet felderítetlen világával. 1857-ben Törökországban, majd 1862-ben Perzsiában tett kiterjedt utakat. Közép-Ázsia legnehezebben megközelíthető legvadabb vidékeit járta be, embertelen szenvedéseken ment keresztül. Az iszlám vallás és a jog előírásait, valamint a török és a perzsa nyelvet olyan részletesen ismerte, hogy a helybéliek sem tudták Vámbéryt megkülönböztetni egy „igazhitű” mohamedántól.

A Keletkutatás tárgykörében írt tanulmányainak értékét a brit kormánykörök is felismerték, s így kapcsolatba kerülhetett Anglia legmagasabb társadalmi köreivel. Vámbéry személye a mai napig élénken foglalkoztatja mindazokat, akik nem közömbösek a közép-ázsiai kérdések iránt.

Magyar felfedezők Afrikában

A fekete földrész feltárásában jeleskedő honfitársaink közül Magyar Lászlóé az érdem, hogy 1849 és 1856 között úttörő expedíciókat szervezett a Kongó és a Zambézi vízválasztó vidékén. A mai Zaire és Angola

földjén tett utazásai Afrika tudományos megismerésének fontos mérföldkövei közé tartoznak.

Apósa, a helybéli uralkodó, Kajája Kajangula támogatásával oly területekre eljutott, melyek más európai kutató számára évtizedeken át megközelíthetetlenek voltak. Az általa készített térképek és útleírások nemcsak a portugál gyarmatosítók számára voltak érdekesek. Magyar László hazaküldött leveleinek és feljegyzéseinek felhasználásával Hunfalvy János külön kötetet jelentetett meg a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. A hányatott sorsú Afrika-kutató szülővárosában, Szombathelyen, és iskoláztatásának egyik helyszínén, Dunaföldvárton emlékmű, illetve szobor hívja fel a figyelmet munkásságára.

Kétségbevonhatatlan tény, hogy a múlt század legsikeresebb földrajzi felfedező expedícióját Teleki Sámuel hajtotta végre a fekete kontinensen. Az 1886 és 1888 között megvalósított nagyszabású tudományos vállalkozás során útítársával, Ludwig von Höhnellel együtt bejárta a Kenya-hegység és az Etióp-Magasföld között található, a térképen még fehér foltnak jelzett ismeretlen területeket.

A köztudatban vadász utazásként él Teleki Sámuel expedíciója, pedig a valóságban igen sok új tudományos felfedezés is kapcsolódik a vállalkozáshoz. Teleki Sámuel volt az első, aki minden előtte próbálkozót meghaladva Afrika hegyóriásán, a Kilimandzsárón 5310 méteres magasságig jutott el és elsőként érte el a hóhatárt. Az expedíció tagjai a Kenya-hegységben egy glaciális eredetű, ma Teleki nevét viselő völgyön keresztül hatoltak az ismeretlen magashegység belsejébe. Az általuk felfedezett két óriási víztükör a Rudolf- és a Stefánia-tavak, valamint egy 646 méter magas működő tűzhányó örökíti meg a térképen e nagy vállalkozás legfontosabb eredményeit.

A felfedező utazás nemcsak földrajzi és geológiai értelemben volt sikeres, hanem az állat- és a növénytant, valamint a néprajztudományt is értékes gyűjtésekkel gyarapította. Az erdélyi Sáromberkén született gróf emlékéért Kenyában nagyobb becsben tartották, mint saját szülőföldjén. Völgy, tűzhányó, két jellegzetes afrikai növény, a Kenya-hegységben 3000–4000 méteres magasságban megtalálható *Lobelia telekii Schwinf* és a Kilimandzsárón a 4200 méter magasságban tenyésző *Senecio telekii* emlékeztetnek a magyar kutatóra.

A Néprajzi Múzeum Afrika-gyűjteményét azok a néprajzi tárgyak vették meg, melyeket Teleki Sámuel hozott. Elsőként került kapcsolatba számos, a tudomány számára addig előtte ismeretlen népcsoport, a szamburuk, a turkánák, az elmolok, a rendillék képviselőivel. A több,

mint 3000 km-es utazás ismeretlen útszakaszainak első, tudományos igényű térképezése az expedíció eseményeinek szakszerű megírása, és közvétele az osztrák Ludwig von Höhnél érdeme, de ez a tény nem homályosíthatja el, hogy az utazás kezdeményezője, szervezője, vezetője és finanszírozója Teleki Sámuel volt.

Érdekes megemlíteni, hogy a függetlenné vált afrikai országok többségében annyi vér, könny, és szenvedés kapcsolódott a betolakodók nevéhez, hogy távozásuk után emléküket még a térképről is el akarták törölni. Ezért számos afrikai helynév került az európaiak által adott földrajzi nevek helyébe. Kenyában Teleki nevét azonban nem változtatták meg, mert őt nem gyarmatosítási szándékok, hanem a tudományos kíváncsiság vitte Afrikába.

Az amerikai filmgyártásnak köszönhetően a Szahara felfedező utazója, Almásy László igen gyorsan világhírűvé vált. A kilenc Oscar-díjjal kitüntetett, *Az angol beteg* című film főhőseként a Föld minden zugában megismerték a nevét. A Tien-san feltárójaként nagy érdemeket szerzett Almásy György fia egész életét a Szahara titkai feltárásának szentelte. Gépkocsival és repülőgéppel végrehajtott kockázatos vállalkozásai révén lebbent fel a fátyol a hatalmas homokköfennsík, a Gilf Kebír rejtelméről. A Vádi Szura nevű völgy barlangjaiban felfedezte azokat a 7000–8000 esztendő, neolitikum korabeli sziklafestményeket, melyek meggyőző bizonyágai a Szahara közelmúltban bekövetkezett klímaváltozásainak.

Almásy László fedezte fel az Uweinat-hegységben Ain Dua forrás közelében azokat a barlangokat, melyek ugyancsak őskori ember- és állatábrázolásokat rejtettek belsejükben. A felfedezés dicsőségét megpróbálta elorozni Leo Frobenius, a neves német néprajzkutató, de az osztrák újságíró, Richard Berman, az Almásy-expedíció részese Londonban és Budapesten egyaránt leleplezte a csalárdságot. A második világháború idején Almásy a német Afrika-korps tagjaként Erwin Rommel tábornok sivatagi szakértőjeként teljesített szolgálatot. Az ő nevéhez fűződik az afrikai hadszíntér egyik legkockázatosabb sivatagi vállalkozása, melynek során két német hírszerzőt járatlan sivatagi utakon juttatott el a brit vonalak mögé.

A technikailag jobban felkészült angolok létszámfölényük ellenére sem voltak képesek a nyomára bukkanni és elfogni, mert Almásy alaposabban ismerte a Szaharát, mint ellenfelei. Brit vetélytársait a második világháborút követően magas kitüntetésekkel ismerték el, míg Almásyt saját hazájában népbíróság elé állították. A népbíróság felmentette a

megalapozatlan vádak alól, de az elszenvedett fogság és megaláztatások miatt hazájából menekülni kényszerült.

Hazai viszonyainkat jellemzi, hogy nem a magyar, hanem az amerikai filmgyártás illetékesei vették észre a személyében és sorsában rejlő páratlan „nyersanyagot”, ők tették világhírűvé, ők aratták le az erkölcsi és a kasszasikert. A számos nagyszerű könyv szerzőjeként számon tartott Almásy neve évtizedekig ismeretlen volt, s még az Új Magyar Lexikon szerkesztőinek a figyelmét is elkerülte...

Magyar utazók Amerikában és Ausztráliában

Igazságtalanok volnánk, ha megfedkeznenék azokról a hazánkfiairól, akik az Újvilágban és Ausztráliában bizonyították, hogy milyen sokoldalú módon lehet szolgálni a közjót, és maradandó értékeket hátrahagyni példaként az utódoknak. Az első magyar tudós utazó bizonyíthatóan Budai Parmenius István volt, aki 1583-ban lépett a ma Kanadához tartozó Új-Fundland földjére. A magyar származású írástudó hosszas vándorlás után érkezett meg Angliába, ahol Oxfordban levelező kapcsolatba került Richard Hakluyt-tal, az Oxfordi Egyetem földrajztudósával. Az oxfordi Magdalen College elnöke, Laurence Humfrey pártfogásával került Sir Humphrey Gilbert Amerikába készülő nagy expedíciójába, melynek célja az Ázsia felé vezető, régen feltételezett út, az „Északnyugati átjáró” felkutatása volt. A Gilbert-expedíció krónikásaként Budai Parmenius István nagy megbecsülésre tett szert, mely a mai napig visszhangot vált ki Nagy-Britanniában és Kanadában egyaránt.

Az emigrációs magyarság egyik jeles tagja, Prágay Dezső biokémikus professzor szorgalmazására az amerikai Magyar Öregdiákok Szövetségének tagjai egyéni áldozatvállalásból példát mutatva, a saját költségükön, bronz emléktáblát készítettek és megnyerték a kanadai hatóságok engedélyét arra, hogy elhelyezhessék Új-Fundlandon, a Gilbert Memorial Harbourside parkban, egy nyers sziklatömbön. Így Budai Parmenius István is részese lehetett a köztudatban annak a nagy útnak, mely számára tragikusan végződött, hiszen visszaútban hajója elsüllyedt az Atlanti-óceán hullámsírijában.

Dél-Amerika feltárásában komoly szerepük van mindazon elfeledett magyar misszionáriusoknak, akik a legmostohább körülmények között vállalták a földrész indiánjai körében végzett munkát, a trópusi láz sújtotta Amazóniában, vagy az Andok magasfennsíkjain. Brentán Károly, az Amazonas első magyar végighajózója, Éder-Xavér Ferenc Moxitania, a

mai Bolívia egészségtelen klímájú mocsárvidékének első leírója elévülhetetlen érdemeket szereztek a földrész feltárásában.

Amerika magyar kutatói közül megkülönböztetett figyelem illeti a kalandos sorsú Xantus Jánost, aki elsőként kezdeményezte a természettudományi muzeológiai kapcsolatok kialakítását a hazai és az amerikai közgyűjtemények között. Xantus János tevékenységének fontos helyszíne volt a Kaliforniai-félsziget, ahol tengerjárás mérő állomást létesített, majd az USA hivatalosan kinevezett konzulaként a mexikói Manzanillóban teljesített szolgálatot. Leírta Mexikó vulkánjait, s utazásainak élményeiről hazaküldött levelei nyomtatásban is napvilágot láttak.

Az 1848–49-es szabadságharc után emigrációba kényszerült Xantus János bebizonyította, hogy a sorsverte hontalan is talpon maradhat, sikereket érhet el és hazája javát szolgálhatja. Hazatérését követően megalapította a budapesti Állatkertet, s 1872-ben alapító alelnökként ott volt a Magyar Földrajzi Társaság megszületésének bölcsőjénél. Szerteágazó tevékenységének pedagógiai értékeit felismerve a budapesti V. kerületben, a Markó utcában működő Idegenforgalmi Szakközépiskola felvette Xantus János nevét, és a névadó munkásságának eredményeit az oktatásban, a nevelésben is kamatoztatja.

Kaliforniában járva jóleső érzéssel tapasztaltam a Napa-völgyben az amerikaiak között nagy megbecsüléssel emlegették Haraszthy Ágoston nevét. Vendéglátóim elismerően mutatták azokat a borospalackokat, melyeken a címkék híres hazánkfiát idézték. Megtudtam azt is, hogy a kaliforniai szenátus külön határozatban emlékezett meg Haraszthy érdemeiről. San Francisco felhőkarcolóitól mindössze egy órányi autózással elérhető távolságban van Buena Vista Winery, Haraszthy Cellars, azaz Jó Kilátás Borgazdaság, Haraszthy pincék. A bácskai származású Haraszthy Ágoston hajdani virágzó szőlőültetvényei és borgazdasága ma is fogalomnak számít. Haraszthy életművét számos tanulmány, több monográfia méltatja, köztük három kitűnő magyar kutató, Könnyű László, Sztáray Zoltán és Dojcsák Győző munkái. A St. Louisban élt földrajzprofesszor, Könnyű László kezdeményezésére, a türkevei születésű szobrászművész, Finta Sándor kitűnő alkotása, egy fém dombormű került a hajdani Haraszthy pince egyik ódon kőházára.

Az angol nyelvű felirat Kalifornia úttörőjeként említi a pincészet hajdani megalapítóját. Ausztrália honalapítói között nem voltak magyarok, de a földrészben a múlt században megjelentek hazánk fiai. Kunz Egon részletesen feldolgozta Ausztrália kultúrtörténetének magyar vonatkozásait. Hatalmas műve példaértékűen jelképezi, milyen eredményes lehet

egy nagy elhivatottságot érző tudományos képzettségű szakember a világ egyik legtávolabbi pontján.

Sydneypben él és dolgozik Földvály Gábor geológusprofesszor, aki a Kárpát-medence földtani, közettani viszonyait és földtörténetét részletes angol nyelvű kötetben dolgozta fel és adta közre egy szingapúri kiadónál.

A nagyszabású földtani monográfia nemcsak Európában váltott ki elismerő visszhangot, hanem számos ausztráliai, ázsiai és amerikai egyetemre is eljutott, s szemléletében, a feldolgozás módszertanában egyaránt a Kárpát-medencére vonatkozó földtudományi ismeretek külföldi megalapozását segítette elő. A szerző az emigrációban – hazájától 12000 kilométernyi távolságban – egymaga oldotta meg azt a nagyszabású feladatot, amelyet a mű megszületésének időszakában a hazai könyvkiadás – politikai okokból – még nem vállalhatott. A magyarhoni Földtani Társulat tiszteleti tagsággal ismerte el Földvály Gábor több évtizedes kutatómunkájának eredményeit.

A Magyar Földrajzi Múzeum tevékenysége Érden

Teleki Pál már 1911-ben felvetette, hogy létre kellene hozni a magyar földrajzi utazók muzeális relikviáinak megőrzésére és méltó bemutatására egy múzeumot. Az intézmény megalapításáig azonban több, mint hét évtizednek kellett eltelnie. Sok-sok eredménytelen próbálkozás után Balázs Dénes állhatatos szervezőmunkájának köszönhetően 1983-ban Érden egy XIX. századi klasszicista műemlék épületben, a hajdani Wimpffen kúriában megnyílhatott a magyar utazók, földrajzi felfedezők szerepét bemutató kiállítás. A kicsiny intézmény számos tudományos konferenciával, előadással, kiadványaival próbálta közkinccsé tenni mindazt a sokrétű és gazdag szellemi örökséget, melyet világjáróink hagytak ránk.

Balázs Dénes szerkesztésében elkészült, s 1993-ban a Panoráma Kiadó gondozásában megjelent a Magyar utazók lexikona, mely a múzeumi archívumi szerteágazó adatgyűjtés eredményeit tárja a nyilvánosság elé. Számos film szakanyaga készült az intézményben, így a Sáfrány József által szerkesztett, *Száz évvel Teleki* után című alkotás, mely a Magyar Tudományos Afrika-expedíció Teleki Sámuel nyomdokain megtett 1987–88-as útját örökíti meg. A filmalkotás 1990-ben a trentói hegymászó- és útfilmek fesztiválján Ezüst-Encián díjat nyert.

Az igen széleskörű társadalmi igényt jelzik a látogatók, s legfőképpen az a segítőkészség, ami a konkrét adományozásokban, felajánlásokban, különféle támogatásokban nyilvánul meg. A múzeumkertben létrehozott szoborpark, a földrajzi felfedező utazók panteonja szinte zarándokhellyé

vált. A Munkácsy-díjas szobrászművész, Antal Károly impozáns Kőrösi Csoma szobra 1984-ben kerülhetett Érdre, négy évtizedes kallódás után. E nagyszerű műalkotás ihlette meg a kitűnő érdi szobrászművészt, Domonkos Bélát, aki önzetlenül elkészítette Teleki Sámuel, Stein Aurél, Baktay Ervin, Teleki Pál, Prinz Gyula, Reguly Antal, Déchy Mór és Almásy László portrészobrait. A szobrok talapzatául szolgáló követ a sós-kúti bányauzemtől kértük, önzetlen felajánlasként kaptuk, a bronzanyag és az öntés költségeit széleskörű társadalmi összefogással teremtették elő.

Számos külföldi archívumban, levéltárban folytatott kutatás döbbenett rá, milyen sok láthatatlan és sokáig ismeretlen szál fűzi össze hazánkat a világ különböző tudományos műhelyeivel. A magyar utazók, földrajzi felfedezők életművének feltárásában, megismertetésében, tevékenységük egy-egy részletének kinyomozásában beláthatatlan lehetőségeket nyújtanak a külföldön tevékenykedő magyar hungarológusok kutatóhelyei. Az egyik legtávolabbi egyszemélyes szellemi műhely terén, az Új-Delhi Egyetemen lektorként, majd a Delhi Magyar Tájékoztatási és Kulturális Központ igazgatójaként dolgozó Bethlenfalvy Géza mutatott követendő példát.

Kitartó szorgalommal kutatta fel a calcuttai Bengáli Ázsiai Társaság archívumában azokat a hajdani leveleket, Kőrösi Csoma Sándor munkásságával összefüggő, évtizedeken át ismeretlen dokumentumokat, melyek ékes bizonyosságai a magyar és az indiai népek kulturális-tudományos kapcsolatainak. Az ő kezdeményezésének gyümölcseként 1999. novemberében Új-Delhiben és Kalkuttában tudományos konferenciákon elevenítették fel Kőrösi Csoma Sándor munkásságának azon területeit, melyek érintették a buddhizmust, Dél- és Délkelet-Ázsia egyik legelterjedtebb világvallását.

A konferenciák előadóinak kiválasztása, megnyerése, a tematika összeállítása rendkívüli szakmai tájékozottságot, alapos helyismeretet, kiterjedt személyi kapcsolatrendszert, sőt, a napi politika kérdéseiben való eligazodási képességet igénylő, de igen megtisztelő feladat. A rendezvények résztvevőjeként alkalmam volt látni az alapos szervezőmunka eredményét, mely igen termékenyítően hatott nemcsak a szakmai, hanem az államközi kapcsolatokra is.

Az Almásy Lászlóról írt életrajzi monográfia, *A Szahara bűvöletében* címmel megjelent kötet forrásainak felkutatása során érzektem, milyen rendkívüli lehetőségeket jelenthet a kutatások szempontjából egy-egy

tájékozott, széleskörű személyes kapcsolatokkal rendelkező hungarológus segítségével.

A kölcsönös érdeklődésre számot tartó értékfeltárás, szellemi hídépítés vonzó példajaként említeném a kairói Magyar Kultúratanácsosi Hivatal működését, ahol számos Almásy László egyiptomi kutatásait középontba állító rendezvény, az Egyiptomi Földrajzi Társasággal közösen megszervezett előadóülés hívta fel a közfigyelmet e téma érdekességére. Juhász Ernő nagykövet, és Lázár Imre kultúratanácsos idejében felismerték az Oscar-díjas film, *Az angol beteg* által gerjesztett nagy érdeklődés kiaknázhatóságát, s megtalálták azt a befogadó közeget, az Egyiptomi Földrajzi Társaságot, mely kitűnő partnernek bizonyult nemcsak az előadás megszervezése, hanem a publikáció közreadása terén is.

A bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatója, Ujváry Gábor és az intézet munkatársa, Siklós Péter számos alkalommal adták tanújelét az Almásy-kérdés kutatása kapcsán a magyar–osztrák tudományos kapcsolatok múltja feltárásában milyen fontos és kiaknázatlan lehetőségek vannak még a sokáig periférikusnak ítélt szakterületeken is. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum bécsi magyar katonai levéltári kirendeltségének vezetője, Szakály Sándor hadtörténész kérésre kutatta fel azokat a dokumentumokat, melyek Almásy első világháborús katonai szolgálatára vonatkoztak. Nagyon hasznos adatokkal segítette az Almásy-téma kutatását a Hamburgban tevékenykedő magyar lektor, Fazekas Tiborc, s a sort még lehetne folytatni.

Meggyőződésem, hogy a hungarológia minden vonatkozásban elősegítheti a reális magyarságismeret terjesztését mindazon körökben, ahol a jövőt formáló, majdan döntéseket hozó nemzedékek tanulnak, életpályájukra felkészülnek. Magyarország és a magyarság iránti érdeklődésüknek felkeltésére kitűnően alkalmasak azok a konkrét feladatok, amelyek az ő hazájuk, kultúrájuk, műveltségük és eredményeik elismertségét is erősíthetik.

A magyar földrajzi felfedezők nem gyarmatosító szándékkal indultak útnak, s ez a motiváció önmagában értékes megkülönböztetést jelenthet a gyarmattartó országok polgáraival szemben. E különbséget számos helyen, Kenyában, Indiában, Pápua Új-Guineában észreveszik és érzékelteik azok a helybeliek, akik számára sem közömbös, mely országokban, kik és milyen céllal jártak először hazájuk földjén.

A magyar földrajzi felfedezők, utazók munkásságának eredményei, a *hungarológia* szempontjából érdekes, igen hatásosan bemutatható, sokoldalúan alkalmazható adalékokkal járulhatnak hozzá a legkiemelkedőbb

magyar vonatkozású teljesítmények felelevenítéséhez, a más nemzetekkel való szellemi hídépítéshez, a reális, megbecsülést keltő magyarságkép kialakításához. A felvillantott külföldi példák az elmúlt évtizedekben meggyőzően bizonyították, hogy a földrajzi felfedezők munkássága iránt a legváltozatosabb földrajzi és kulturális környezetben, a legkülönbözőbb műveltségű és társadalmi helyzetű emberek körében egyaránt igen élénk az érdeklődés. A cselekvési lehetőségek felismerése, kiaknázása, a kapcsolatok bővítése, egy-egy évforduló közös megünneplése, közös kutatási programok kialakítása minden hungarológus számára olyan új távlatokat nyújthat, melyek e témakörön keresztül is hatásosan elmélyíthetik az érdeklődést a magyarság értékei iránt.

Befejező gondolatként idézném fel azt az ókori bölcsességet, mely szerint nemcsak azért tartozunk felelősséggel, amit megteszünk, hanem azért is, amit elmulasztunk megtenni....

Irodalom

- Apor Éva 1989: Stein Aurél kutatásai Perzsiában Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 6/9–14. Érd
- Balázs Dénes 1983: Parmenius István emléktáblája Új Fundlandon Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1/61. Érd
- Balázs Dénes 1983: Haraszthy hagyományok Kaliforniában Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1/62. Érd
- Balázs Dénes (szerk.) 1993: Magyar utazók lexikona Panoráma, Budapest.
- Balázs Dénes 1995: Életem – utazásaim. A szerző kiadása. Érd.
- Bethlenfalvy Géza 1991: Baktay Ervin szerepe a Kőrösi Csoma kutatásban Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 9/11–14. Érd
- Borsos Balázs 1988: A Teleki expedíció anyaga a Magyar Néprajzi Múzeumban Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5/25–30. Érd
- Brown, Monty 1989: Where giants trod. The saga of Kenya's desert Lake. Foreword by Sir Vivian Fuchs. London, Quiller Press
- Cameron, Roderick 1971: Australia, History and Horizons Weidenfeld and Nicolson. London.
- Cholnoky Jenő 1930: Afrika 1–2. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Budapest.

- Cholnoky Jenő 1932: A Föld megismerésének története Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadása.
- Cholnoky Jenő 1936: Afrika. A Föld és élete, világrészek, országok, emberek Franklin Társulat kiadása, Budapest.
- Csendes László 1988: Höhnel Lajos munkássága a Teleki-expedícióban Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 5/17–24. Érd
- Dojcsák Győző 1992: Arany Kaliforniában Szerzői kiadás. Budapest.
- Földváry Gábor 1988: Geology of the Carpathian Region World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. Singapore, New Jersey. Hong Kong.
- Guadalupi, Gianni 1997: The discovery of the Nile The America University in Cairo Press, 113 Kasr el Aini Street, Cairo Egypt.
- Havasné Bede Piroska–Somogyi Sándor (szerk.) 1973: Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Hemming, John 1998: Philips. A nagy felfedezések atlasza. Officina Nova–Magyar Könyvklub. Budapest.
- Huntford, Roland 1998: Nansen. The explorer as Hero Barnes and Noble Books. New York.
- Klinghammer István–Papp-Váry Árpád 1983: Földünk tükre a térkép. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Krizsán László 1987: Benyovszky Móric szerepe a XVIII. század történelmében, A hazai Benyovszky-kutatások időszerű kérdései. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 3/3–12. Érd
- Krizsán László 1989: A kilombók világa. Tisztelgés Magyar László előtt, szobrának Dunaföldvárrott történő felállításának alkalmából. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 6/21–24.
- Krizsán László 1991: Magyar László együttműködése a portugál hatóságokkal, Afrika tudományos megismerésében. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 10/23–28. Érd.
- Krizsán László 1994: Magyar utazók Afrikában, távoli tájak magyar utazói sorozat 3. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kubassek János 1988: Teleki Sámuel kelet-afrikai expedíciójának tudományos jelentősége. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 5/7–16. Érd.
- Kubassek János 1989: Időszakos Afrika-kiállítás Halbtornban. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 6/62. Érd.
- Kubassek János 1991: Sir Vivian Fuchs visszaemlékezése az 1934. évi kelet-afrikai expedíciójára. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 9/69–70. Érd.
- Kubassek János 1992: Kőrösi Csoma Sándor és a geográfia. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 11/3–8. Érd.

- Kubassek János 1993: Magyar utazók Ázsiában. Távoli tájak magyar utazói. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kubassek János 1998: Afrika története és földrajza. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
- Kubassek János 1999: Zanzibártól a Stefánia-tóig, Teleki Sámuel nyomában. Ifjúsági Lap-és Könyvkiadó. Budapest.
- Kubassek János 1999: A Szahara bűvöletében. Az „Angol beteg” igaz története, Almásy László hiteles életrajza. Panoráma. Budapest.
- Kubassek János 1999: A Himalája magyar remetéje, Körösi Csoma Sándor életútja kortörténeti és földrajzi háttérrel. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Kft. Budapest.
- Kunz Egon 1997: Magyarok Ausztráliában. A magyarságkutatás könyvtára XXI. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Le Calloc'h, Bernard 1987: Victor Jacquemont francia természettudós Körösi Csoma Sándorról. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 4/59–60. Érd.
- Le Calloc'h, Bernard 1992: Körösi Csoma kiállítás és kollokvium Párizsban. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 11/58–59. Érd
- Magidovics I. P. 1961: A földrajzi felfedezések története. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Newby, Eric 1982: The World Atlas of Exploration, Introduction by Sir Vivian Fuchs. London.
- Papp-Váry Árpád 1990: Magyarország hozzájárulása a világ térképészetéhez. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 8/3–8. Érd
- Peach, Bill 1984: The explorers. Australian Broadcasting Corporation, Sydney.
- Rónai András 1989: Teleki Pál, a geográfus. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 6/3–8. Érd
- Sir Vivian Fuchs 1990: A Time to Speak, An autobiography. Anthony Nelson Ltd. Northampton.
- Stein Aurél 1908: Homokba temetett városok. Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Budapest.
- Stein Aurél 1911: Belső-Ázsia általános kiszáradásának kérdése. Földrajzi Közlemények 39/2: 60–67.
- Szabó József 1980: Hunfalvy János. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabó József 1985: Gondolatok Hunfalvy János életművéről néhány XIX. század közepi földrajzi irányzat tükrében. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1/.21–26. Érd.

- Szabó József 1992: Déchy Mór kaukázusi utazásainak földrajzi eredményei. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 11/17–20. Érd
- Szabó László 1978: Magyar múlt Dél-Amerikában (1526–1900). Editorial Transsylvania Könyvkiadó Vállalat. Buenos Aires.
- Sztáray Zoltán 1986: Haraszthy Ágoston a kaliforniai szőlőkultúra atyja. Püski. New York.
- Vámbéry Ármin 1864: Travels in Central Asia. John Murray, Albemarle Street. London.
- Vámbéry Ármin 1877: Vázlatok Közép-Ázsiából. Kiadja: Ráth Mór.
- Vámbéry Ármin 1905: Küzdelmeim. Franklin-Társulat. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.